“O‘QUVCHILARNING O‘Z-O‘ZINI RIVOJLANTIRISH KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISHNING UCH MEXANIZMLI PEDAGOGIK MODELI”

Sevara Rustam qizi Jalilova*
Osiyo Xalqaro Universiteti Iqtisodiyot va pedagogika fakulteti MM4-P-26 guruh magistranti
✉ sevara171990@gmail.com

ANNOTATSIYA

Tezisda o‘quvchilarning mustaqil ta’lim faoliyatida o‘z-o‘zini rivojlantirish kompetensiyasini shakllantirish muammosining nazariy-metodologik asoslari, kompetensiya tuzilmasi hamda motivatsion-maqsadli, mazmuniy-texnologik va refleksiv-korreksion mexanizmlardan iborat model asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar

o‘z-o‘zini rivojlantirish kompetensiyasi, mustaqil ta’lim, o‘z-o‘zini boshqaruvchi ta’lim, metakognitiv ko‘nikmalar, refleksiya, formativ baholash, pedagogik mexanizm.

DOI: 10.5281/zenodo.24501664

KIRISH

Muammoning dolzarbligi. Jahon ta’lim paradigmasining bilim uzatishga asoslangan modeldan kompetensiyaviy modelga o‘tishi o‘quvchini o‘z ta’lim jarayonining faol subyekti sifatida qarashni taqozo etmoqda. OECD ning “Learning Compass 2030” konsepsiyasida o‘quvchining o‘z o‘qishi uchun mas’uliyatni zimmasiga olish qobiliyati (student agency) kelajak ta’limining markaziy tushunchasi sifatida e’tirof etilgan [1]. Milliy ta’lim siyosatida ham bu yo‘nalish ustuvor: “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun [2] uzluksiz ta’lim tamoyilini mustahkamlagan, umumiy o‘rta ta’limning davlat ta’lim standartlarida esa o‘zini o‘zi rivojlantirish kompetensiyasi oltita tayanch kompetensiyadan biri sifatida belgilangan [3]. Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi ta’lim-tarbiya jarayoniga individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tatbiq etishni nazarda tutadi [4].

Amaliyot tahlili quyidagi ziddiyatlarni ko‘rsatadi: birinchidan, standartda belgilangan kompetensiya talabi bilan mustaqil ta’limni tashkil etishning didaktik vositalari yetarli ishlab chiqilmaganligi o‘rtasida; ikkinchidan, o‘z faoliyatini boshqara oladigan shaxsga bo‘lgan ijtimoiy ehtiyoj bilan mustaqil topshiriqlarning asosan reproduktiv xarakterda ekanligi o‘rtasida; uchinchidan, raqamli ta’lim resurslarining keng imkoniyatlari bilan o‘quvchilarda ulardan maqsadli foydalanish uchun zarur metakognitiv ko‘nikmalarning yetarli shakllanmaganligi o‘rtasida.

Tayanch tushunchalar. Tadqiqotda o‘z-o‘zini rivojlantirish kompetensiyasi o‘quvchining shaxsiy rivojlanish maqsadlarini anglagan holda mustaqil ta’lim faoliyatini rejalashtirish, amalga oshirish, refleksiv baholash va korreksiyalashga tayyorligi hamda qobiliyatini ifodalovchi integrativ shaxsiy sifat sifatida talqin etiladi. Amaliy-pedagogik mexanizm deganda kompetensiya komponentlarining izchil shakllanishini ta’minlovchi maqsad, mazmun, metod, vosita va shakllarning sikl asosida ishlovchi, o‘zaro bog‘liq tizimi tushuniladi.

Metodologik asoslar. Tadqiqot kompetensiyaviy, shaxsga yo‘naltirilgan, faoliyatli va refleksiv yondashuvlarga tayanadi. M. Noulz o‘z-o‘zini yo‘naltiruvchi ta’limni shaxsning o‘quv ehtiyojini aniqlashdan natijani baholashgacha bo‘lgan jarayoni sifatida tavsiflagan [5], A. Xolek esa avtonomiyani o‘quvchining o‘z o‘qishi uchun mas’uliyatni zimmasiga olish qobiliyati deb ta’riflagan [6]. B. Zimmermanning o‘z-o‘zini boshqaruvchi ta’lim modeli oldindan rejalashtirish, bajarish va o‘z-o‘zini refleksiya qilish fazalaridan iborat siklik jarayonni asoslaydi [7]. L.S. Vigotskiyning yaqin rivojlanish zonasi nazariyasi [8] pedagogik yordamni

bosqichma-bosqich kamaytirish (scaffolding) tamoyiliga, A. Banduraning o‘z kuchiga ishonch konsepsiyasi [9] esa muvaffaqiyat tajribasini maqsadli loyihalash zaruratiga asos bo‘ladi. E. Desi va R. Rayanning o‘z-o‘zini belgilash nazariyasiga ko‘ra, ichki motivatsiya avtonomiya, kompetentlik va aloqadorlik ehtiyojlari qondirilganda barqarorlashadi [10].

Kompetensiya tuzilmasi. Nazariy tahlil asosida kompetensiyaning o‘zaro bog‘liq to‘rt komponenti ajratildi: motivatsion-qadriyatli (o‘z-o‘zini rivojlantirishga ichki ehtiyoj, o‘z kuchiga ishonch); kognitiv (maqsad qo‘yish, vaqtni boshqarish, axborot izlash usullari haqidagi bilimlar); faoliyatli-operatsion (mustaqil o‘quv faoliyatini rejalashtirish va amalga oshirish ko‘nikmalari); refleksiv-baholovchi (o‘z-o‘zini baholashning adekvatligi, xatoni aniqlash va keyingi qadamni belgilash).

Shakllantirish mexanizmlari. Ishlab chiqilgan model maqsadli, mazmuniy-protsessual va natijaviy-diagnostik bloklardan iborat bo‘lib, uning yadrosini uch mexanizm tashkil etadi:

- **motivatsion-maqsadli mexanizm**: SMART maqsad qo‘yish, individual rivojlanish rejasi va shaxsiy ta’lim trayektoriyasini loyihalash orqali o‘quvchi avtonomiyasini qo‘llab-quvvatlash [10];
- **mazmuniy-texnologik mexanizm**: reproduktiv, qisman izlanuvchan va ijodiy-tadqiqotchilik darajalaridagi topshiriqlar ierarxiyasi, pedagogik yordamning bosqichma-bosqich kamayishi [8] va raqamli resurslar bilan ishlash;
- **refleksiv-korreksion mexanizm**: baholash rubrikalari, o‘quv kundaligi va portfolio, “maqsad – jarayon – keyingi qadam” mantiqidagi formativ fikr-mulohaza [11].

Mexanizmlarning samarali ishlashi uchun quyidagi pedagogik shartlar zarur: o‘qituvchi rolining axborot uzatuvchidan tyutor va fasilitatorga o‘zgarishi; mustaqil ta’lim topshiriqlarining o‘quvchilarning individual imkoniyatlariga ko‘ra differensiatsiyalanishi; baholashning nazorat emas, rivojlantiruvchi (formativ) xarakter kasb etishi.

Diagnostika va tajriba-sinov. Har bir komponent 0–5 ball, umumiy ko‘rsatkich 0–20 ball oralig‘ida baholanib, kompetensiyaning past (0–8), o‘rta (9–14) va yuqori (15–20) darajalari ajratiladi. Tajriba-sinov 7–9-sinf o‘quvchilaridan tuzilgan tajriba va nazorat guruhlarida aniqlovchi, shakllantiruvchi va nazorat bosqichlarida olib boriladi. Guruhlar o‘rtasidagi farq Pirsonning χ^2 mezoni ($df = 2$, kritik qiymat 5,99, $p < 0,05$), Styudentning t-mezoni va Koenning d effekt kattaligi yordamida baholanadi.

Ilmiy yangilik. O‘z-o‘zini rivojlantirish kompetensiyasining mustaqil ta’lim kontekstidagi mazmuni aniqlashtirildi; uning to‘rt komponentli tuzilmasi va diagnostik mezonlari ishlab chiqildi; Zimmermanning siklik modeliga asoslangan uch mexanizmli amaliy-pedagogik model hamda uning samaradorligini baholash uchun tajriba-sinov dasturi taklif etildi.

Xulosa

O‘z-o‘zini rivojlantirish kompetensiyasi mustaqil ta’lim faoliyati tasodifiy topshiriqlar yig‘indisi sifatida emas, balki maqsad qo‘yish, bosqichma-bosqich mustaqillik va muntazam refleksiyani o‘z ichiga olgan boshqariladigan sikl sifatida tashkil etilganda izchil shakllanadi. Taklif etilgan model umumiy o‘rta ta’lim maktablari amaliyotida hamda pedagog kadrlar malakasini oshirish tizimida qo‘llanilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. OECD. OECD Future of Education and Skills 2030: OECD Learning Compass 2030. A Series of Concept Notes. – Paris: OECD Publishing, 2019.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. 23.09.2020, O‘RQ-637-son. – lex.uz.
3. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 6-apreldagi 187-son “Umumiy o‘rta va o‘rta maxsus ta’limning davlat ta’lim standartlarini tasdiqlash to‘g‘risida”gi qarori. – lex.uz/docs/-3153714.
4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi PF-5712-son “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni. – lex.uz/docs/-4312785.

5. Knowles M.S. Self-Directed Learning: A Guide for Learners and Teachers. – New York: Association Press, 1975. – 135 p.
6. Holec H. Autonomy and Foreign Language Learning. – Oxford: Pergamon Press, 1981. – 51 p.
7. Zimmerman B.J. Becoming a self-regulated learner: An overview // Theory Into Practice. – 2002. – Vol. 41, No. 2. – P. 64–70.
8. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978. – 159 p.
9. Bandura A. Self-Efficacy: The Exercise of Control. – New York: W.H. Freeman, 1997. – 604 p.
10. Deci E.L., Ryan R.M. The “what” and “why” of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior // Psychological Inquiry. – 2000. – Vol. 11, No. 4. – P. 227–268.
11. Hattie J., Timperley H. The power of feedback // Review of Educational Research. – 2007. – Vol. 77, No. 1. – P. 81–112.